

Борис Хоменко

ПАМ'ЯТАЙМО ТУЮ СЛАВУ!..

Статті, рецензії, есе

Вінниця 2012

УДК 82-1(477)
ББК 84(4УКР)
Х76

Передмова *Михайла Стрельбицького*

Редактор *Анатолій Подолинний*

Хоменко, Борис

X76 Пам'ятаймо тую славу!.. Статті, рецензії, есе. – Вінниця : ВНТУ, 2012.
- 200 с.+ 12 с. іл.

ISBN 978-966-641-461-1

У книжці члена НСПУ, професора Б. В. Хоменка зібрано літературно-критичні статті, рецензії та есе про творчість українських письменників ХІХ–ХХ ст. та про інтернаціональні зв'язки української літератури, опубліковані в періодичних виданнях та наукових збірниках різних років, переважно упродовж останніх двох десятиріч. Належну увагу приділено творчості письменників-земляків. За тематичним спрямуванням вона близька до його попередньої збірки «У храмі рідного слова», що вийшла 2008 року.

Збірка «Пам'ятаймо тую славу!..» розрахована насамперед на молодь, яка студіює історію рідного художнього слова в середніх та вищих навчальних закладах, зокрема, при вивченні літератури рідного краю, а також на вчителів, бібліотечних працівників та краєзнавців, на широке коло читачів.

**УДК 82-1(477)
ББК 84(4УКР)**

ISBN 978-966-641-461-1

© Б. Хоменко, 2012

КУЛЬТУРНИЦТВО ЯК СВІТОГЛЯД І СПОСІБ БУТТЯ

Ми, звісно, більше звикли знати, що культурництво – воно ж плоть від плоті народництва, – то насамперед місія. Почесна. Велична. Вдячно-невдячна. Такий собі інтелігентський хрест на хутірську чи містечкову Голготу, нікому непримітну й непам'ятну. А що засвіт поміж подібною місійністю та необхідністю повнокровної самореалізації інтелігента нерідко буває чималим, то звідси й неврози, й передчасно застигла маска скепсису, життєвого розчарування на обличчі, – одне слово, увесь комплекс ще Чеховим та Коцюбинським описаних «нудних історій».

Схоже на те, що Борис Васильович Хоменко, попри всі тернії вінницького провінційного філологічно-освітянського й літературно-журналістського побутування, нудних історій не причастився зовсім. Було, уже й восьмий від народження десятків літ у трудах праведних викладацьких довершуючи, він легкою ходою входив чи то в студентську аудиторію, чи на чергове зібрання (дискутування), всіх і вся осяваючи своєю приємною, напрочуд оптимізуючою усмішкою (така була хіба що в Олеся Гончара та ще в Івана Дзуби зрідка буває); ані до президій, ані до трибун не рвався.

Рватися не рвався, але коли до діла таки доходилось, то – про що б там річ не йшла, – сказати мав що. Частіше – з все тією ж усмішкою, спокійно-розсудливо, а інколи – й з непідробним, якимсь майже молодечим хвилюванням, яке одначе ані логіки, ані рідкісної толерантності його у ставленні до опонента не позбавляло.

Упродовж не згірших літ і десятиліть вінницького філфаку і перших років обласного товариства «Просвіта» становили вони дуже цікавий та морально вагомий опозиційний до офіціозу і всілякого штибу рутини дуумвірат з Болеславом Адамовичем Буяльським. Іскрометна дотепність та схильність до пародіювання Буяльського ніби доповнювалась тихою, але виразною солідарністю Хоменка. Характерно ото ж, що у середовищі їхніх колишніх студентів чимало тих, хто вважає себе одночасно учнями Буяльського – Хоменка, Хоменка – Буяльського; от навіть професор А. М. Подолинний у їх числі.

А лектор з Бориса Васильовича був за покликанням і внутрішньою цілеспрямованістю проповідницький. Проповідував культурну ідентичність і патріотизм, любов до історії і факту, людяність у взаєминах і витонченість мовлення – проповідував у стінах Вінницького державного педагогічного університету, на зібраннях і конференціях наукових та громадських, просвітянських, на учтах ювілейних, – де доведеться, куди покличуть.

Точнісінько таким, делікатним щодо інтонацій та стилістики, але цілеспрямованим і одержимим за спрямованістю, постає він, пан Хоменко, і в своїх публікаціях – літературознавчих, критичних, журналістських. Бо культурництво для нього не просто місія, не тільки хрест, але й – насамперед – світогляд, сам спосіб буття й щоденної поведінки. У цьому він, либонь, нагадує головних героїв повісті «Шкільний хліб» Євгена Гуцала – письменника, свідком перших творчих кроків якого був, і навіть редактором першої книжки в часи своєї праці у Вінницькому книжково-газетному видавництві мало не став...

Втім, в етиці, в творчості-мислителстві йде Б. В. Хоменко від Тараса Шевченка. Ніде й ніколи сам того ніскілочки не афішуючи, але й не заперечуючи. І коли мені, узявшись, було, за справу однієї довідкової про нього статті, вдалось якось його на цю тему розговорити, з'ясувалося доконечно: самим своїм творчим пробудженням Борис Васильович зобов'язаний Тарасу Григоровичу. Те ж, як й коли це сталося й як надалі розгорталося, є чудовою новелою з життя, історико-культурною новелою, яку, переконаний, варто б друкувати серед скрижальних текстів українства, але якої, в цім разі, спробую переказати лише подійну канву.

Отже, літа 1943-го, коли фронт вже котився до Поділля й ширилися чутки про звірства німців при відступі, 15-літній зв'язковий радянського вінницького підпілля Борис Хоменко взяв до рук «Кобзаря» (доти, як і більшість хлопців-ровесників, поезії взагалі не читав). І трапилося йому першими прочитати початкові рядки Шевченкового Подражання «Осії глава XIV»:

Погибнеш, згинеш, Україно,

Не стане знаку на землі,

А ти пишалася колись

В добрі і розкоші. Вкраїно!..

Рядки мало сказати вразили – сколихнули. Під тим враженням увесь «Кобзар» було прочитано й перепрочитано. А по якимсь часі рука сама потяглася щось звіршувати. І – уявімо лишень собі! – з труднощами написався один-єдиний вірш, якого, по якимсь часі, було самокритично забраковано з категоричним на все життя висновком: «Віршування – це не для мене!» Рідкісна самокритичність! Дивовижний випадок, коли Шевченком надихнувшись, юнак-початківець підсвідомо таки ж Шевченкову мірку прикладає до власного віршованого першотексту, щоб мужньо забракувати його – раз і назавжди! Та не менш знаменний поворот зробило внутрішнє усвідомлення змісту «Кобзаря» в світогляді юнака. Щойно по приході радянських військ з уст визволителів він починає чути на адресу тих, хто був на окупованій території, образливі вислови на кшталт «хохлы-предатели», «немецкие овчарки» й т. ін., як уся молодеча сила незаслуженої образи та протесту спричиняється у ньому до різючої світоглядної революції: «З вихованого радянською школою радянського патріота я рішуче перетворююся на патріота українського».

Цей, по-шевченківському негаласливий, український патріотизм червоною ниткою проходить крізь увесь літературознавчий доробок Б. В. Хоменка. Про що б не писав, було, Борис Васильович – про творчість та значення самого Кобзаря, про феномен його, Кобзарєвої, «літературної доні» Марка Вовчка, а чи про чергову книжку сучасного вінницького літератора, – писав з тим упізнаваним всеохопним вболіванням за ниву українську літературну.

Однаково: чи в жанрі монографії, аналітичної статті, а чи в мікрожанрі кількохрядкової статті-довідки для літературної енциклопедії звершував свою інтелектуальну працю. Своєрідною великою віддякою Шевченкові стає 250-сторінковий том «Заповіт» мовами народів світу» (К., «Наукова думка», 1989) – фоліант не тільки впорядкований, ґрунтовно у вступній статті прокоментований, але й на 90% ним, Хоменком, зорганізований: саме тільки листування з потенційними перекладачами з найвіддаленіших куточків світу одібрало кілька літ копіткої праці. Цей же тип видання у співпраці з братом Костянтином Хоменком надалі реалізовано в раритетних книжках — «Повій, вітре, на Україну» Степана Руданського та «Любіть Україну» Володимира Сосюри у перекладах мовами народів світу.

А хіба не шевченківська традиція уважливого та зичливо животворного ставлення до менших та малих культур (тих, кого ото – «од молдаванина до фінна» – прирікала імперія на культурну й політичну безмовність) оживає під пером Б. В. Хоменка в його різножанрових висвітленнях ряду явищ якутської, марійської, калмицької, чукотської, удмуртської, мордовської, чуваської, комі літератур?.. З-поміж своїх сучасників міг у цім рівнятися хіба на І. М. Дзюбу. Що й робив свідомо, час від часу, наскільки знаю, з ним листовно перегукуючись та принагідно зустрічаючись.

Доробок по собі залишив різножанровий та багатоманітний. Основні статті, в періодиці публіковані, до оцього, автором укладеного, але вже помертвого за фактом виходу видання, увійшли. Не увійшла деяка кількість менш помітних виступів, зокрема у багатотиражці «Педагог (ці могли б, гадаю, скласти окрему збірку, якби наші багатотиражки, за прикладом кількарічної давнини політехніківського «Імпульса», мали бажання та й ресурс матеріальний, аби видавати власну бібліотечку-додаток на основі публікацій найактивніших своїх авторів). І все-таки – майже півсотні самостійних, викінчених матеріалів приходять оце до інтелігентного читача. Одні з них матимуть значення більш або менш широкої тематичної довідки чи окреслення проблеми. Інші – нарису (зарисовки) проблеми чи письменницької індивідуальності в якихось зчепленнях тої індивідуальності з культурною традицією.

Науковою термінологією автор свідомо не зловживає. Про складне уміє сказати коротко і просто – аж завидки беруть. Наприклад – про Сковороду: «Народолобство і гуманізм наш славетний любомудр пов'язував з високою

вірою в творчу силу людського розуму» («Глашатай гуманізму»). Або – ніби суто довідково, але водночас аналітично про сучасного тувинського класика та його світовий контекст: «Монгуш Кенін-Лопсан – один із ініціаторів перших тувино-американських науково-практичних семінарів учених-шаманознавців і шаманів (в Америці високий інтерес до тувинського шаманізму як спорідненого з культурами корінних народів США – ескімосів та індіанців). («Син кочівлі»).

У цьому ж ряду – й така дещо ширша тирада, тема якої варта однак великої статті чи й цілої монографії, зерном якої вона здатна послужити: «Шекспіризація – це і є найглибша реалістична типізація, генетично пов'язана з фольклором. Адже натхнення великий англієць черпав з джерел народного життя, народної поезії. Цим шляхом йшла як митець і Марко Вовчок. Тарас Шевченко перший вказав на цю рису творчого методу письменниці. Він, як згадує В. Я. Карташевська, слухаючи на одному з вечорів читання творів Марка Вовчка, «після кожного оповідання вигукував: «Шекспір, Шекспір!». Дивно, що деякі дослідники з недовір'ям поставилися до художньої проникливості Кобзаря. А між тим ґрунтом для неї була й усна народна творчість. Наталя Кобринська тонко підмітила схильність фольклору до повнокровного, живого, багатобарвного відображення дійсності, звернула увагу на взаємозв'язок індивідуального й загального, почуття й думки в народній поезії: «Коли упала козацька слава, коли одиноким репрезентантом народу став кріпак-невільник, і тоді не вмерла жіноча пісня, і тоді дала вона світу широкозвісную подію своєї любові: «Най він не буде ні її, ні мені, та най ся наїсть сирої землі». Так думати і співати могла лиш козака дочка. Се справді сила гамлетівського егоїзму і слова». («Літературно-естетичні погляди Марка Вовчка»).

Подібних лаконічних визначень та й таких, як оце'о, зерен-зернят для подальших дослідницьких студій уважливий читач знайде у цій книжці чимало. І це – найбільша (хоч ніби й – додаткова ж: до широкого, покультурницьки скрупульозно зібраного фактологічного матеріалу) її, книжки, цінність.

Щодо терміну «шекспіризація», то він у хоменківському трактуванні відповідний поняттю Великого Стилю, яким користувався поет і культуролог Валерій Ілля, ставлячи понад писемну культуру фольклор та виплекану на основі фольклору літературну традицію як *мистецтво безпосереднього переживання*.

Не буде перебільшенням сказати, що Б. В. Хоменко до річища Великого Стилю тяжів, у річищі Великого Стилю жив, шукав і віднаходив натхнення для себе і для нас, його читачів.

Михайло Стрельбицький

ГЛАШАТАЙ ГУМАНІЗМУ

Серед видатних діячів науки і культури України й усього світу почесне місце займає великий народний філософ і поет Г. С. Сковорода.

Народився Григорій Савич Сковорода 3 грудня 1722 року в селі Чорнухах на Полтавщині в родині незаможного козака. Після закінчення в 1750 році Києво-Могилянської академії Сковорода три роки подорожує за кордоном. В Угорщині, Австрії, Німеччині та Польщі він знайомиться з відомими вченими, розширює свої знання з різних галузей науки, цікавиться життям людей різних станів. З порожніми кишеньками, але збагачений знаннями й досвідом, повертається він на батьківщину.

Тривалий час займає посаду викладача теорії поезії спочатку у Переяславському, а потім у Харківському колегіумах. Але передові педагогічні і суспільно-політичні погляди Григорія Савича, його демократизм, чесність і прямота привели до конфлікту з духовною і світовою владою. У 1756 році Сковорода змушений був залишити викладацьку діяльність. З того часу і до кінця життя він був мандрівним філософом, педагогом – учителем народу, поетом, співаком і композитором. З палицею в руках, у простій селянській свиті, з торбою за плечима ходив по Україні і вчив народ. Усе його майно складалося з кількох улюблених книжок та рукописів власних творів. Супутницею його була сопілка, на якій він виконував свої пісні.

Ніщо не могло звернути Сковороду з обраного шляху – ні глузування кріпосників та церковників, ні обіцяні чини, високі посади та інші царські принади. На насмішки панів він відповідав: «Нехай глузують: про мене говорять, що я ношу свічку перед сліпцями, а без очей не побачиш вогню. Із мене кепкують, що я дзвонар для глухих, а глухому не до гомону, – нехай кепкують. Вони знають своє, а я своє, і роблю своє, як знаю».

Не дорожив Сковорода і царською увагою. У 1788 році, подорожуючи по Україні, Катерина II побажала бачити філософа при своєму дворі. Царський посланець застав Сковороду під Харковом на Лисій Горі під час розмови з чабаном. Вислухавши бажання цариці, філософ гордо відповів: «Мне моя свирель и овца дороже царского венца».

Суспільно-політичні погляди Г. Сковороди формувалися під впливом боротьби народних мас України проти соціального і національного

гніту. Як просвітитель-демократ і гуманіст, Сковорода прагнув показати шлях до щастя покріпаченого народу. Ідея народолюбства – провідна в його творчості – підтверджена прикладом власного життя великого народного філософа і письменника.

В умовах самодержавно-кріпосницького ладу жоден твір з багатшої спадщини Сковороди не був надрукований за життя письменника. Однак його пристрасні пісні і вірші, байки і філософські твори в численних списках розходилися по всій Україні і далеко за її межами. У них звучав схвильований голос борця і просвітителя, демократа і гуманіста, голос щирого друга народу. «Мой жребий с голяками» – так визначив поет-мислитель свій життєвий шлях.

На цьому важкому і благородному шляху він мужньо викриває сильних світу – кріпосників, церковників і царських сатрапів. У сатиричному вірші «Всякому городу нрав і права», що став народною піснею, Сковорода їдко висміює «нрави» і прагнення верхівки тогочасного суспільства – поміщиків, чиновників і купців, охоплених пристрастю до багатства і чинів. Паразитизм і нікчемність панівних класів письменник викриває і в багатьох інших творах («Пчела и Шершень», «Оленица и Кабан» тощо).

Разом з тим в уяві великого мислителя і письменника жила мрія про світле майбутнє своєї батьківщини, коли на засадах волі, рівності і радісної праці виникне «Горняя Республика», «страна и царство любви, совершенного мира и свободы», в якій не буде тиранів, гнобителів, брехні. Непохитна віра в прихід нового життя, нового суспільства, «где все общее», викликала піднесення душевних сил Г. Сковороди. «О, как мне тогда и легко, и весело, и мило, и любо, и вольно!».

Гостро відчуваючи трагізм покріпачених мас, Григорій Сковорода називав кріпосницький лад «людоїдством» і обстоював право кожної людини на вільне і щасливе життя. У пісні «Про волю» поет говорить, що найдорожче для людини – це воля. Він прославляє тих людей, що боролися за свободу народу, зокрема Богдана Хмельницького, називає його «героем», «батьком вольності».

Зміст людського щастя Сковорода бачив не в багатстві, не в золоті, не у високих чинах, а в моральній чистоті і праці за покликанням, що йде на користь суспільству. Однак через історичні умови Сковорода не розумів, що щастя народу принесене тільки революційна боротьба проти самодержавства і кріпосницького ладу.

В історію української і світової культур Сковорода ввійшов як видатний філософ. Він створив свою оригінальну філософську систему,

основне в якій – ствердження думки про матеріальність і об'єктивність природи, вічність і первинність матерії та нескінчену зміну форм її існування. Він підносить ті високі і світлі ідеали, які виробило людство упродовж своєї нелегкої історії, а головне волю і щастя усіх людей праці, усіх народів світу. Він пишався духовними здобутками свого багатостраждального народу, його волелюбністю, талановитістю і працелюбством. Водночас гнівно таврував моральну ницість, жадобу до багатства й чинів, лицемірство і підступність панівної верхівки тогочасного суспільства. З обуренням говорив і писав він про церковників московського православ'я, ідеологічної опори самодержавно-кріпосницького ладу «Сии суть лицемеры. Мартышки истинныя святости, – наголошував великий син України. – По лицу святы, по сердцу всех беззаконее».

Народолюбство і гуманізм наш славетний любомудр пов'язував з високою вірою в творчу силу людського розуму. На його думку наука повинна допомагати людям пізнавати і освоювати природні багатства землі: «В усіх науках і мистецтвах плодом є правильна практика».

Як філософ, поет і сатирик Сковорода стоїть в одному ряду з французькими матеріалістами-просвітителями XVIII століття Дідро, Вольтером, Руссо та іншими, але перевага його в тому, що він як учив, так і жив. Слово в нього ніколи не розходилося з ділом.

Г. С. Сковорода був людиною енциклопедичних знань. Його світогляд формувався внаслідок засвоєння всього кращого, в тому, що створили представники української і світової культур. Помер Григорій Сковорода 9 листопада 1794 року в селі Іванівці (тепер Сковородинівка) під Харковом. Значення його творчості в історії української літератури вірно визначив Іван Франко: «Глибокий гуманізм, першим глашатаєм якого був Сковорода, став основою всіх кращих творів української літератури XIX віку».

Вплив гуманістичних і демократичних ідей українського філософа на поета в тій чи іншій мірі позначився і на творах багатьох російських письменників.

Минуло два століття з часу, коли жив і працював великий мислитель і поет, та й сьогодні він з нами у наших болях і тривогах за долю України у наших нелегких зусиллях відстояти її волю і незалежність. Український народ схиляється перед пам'яттю свого великого сина, який боровся за здійснення кращих ідеалів людства.

1957 р.

«НАТАЛКА ПОЛТАВКА»

ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО НА СВІТОВИХ ОБШИРАХ

Історія світового мистецтва знає небагато творів, які б користувалися такою популярністю, як «Наталка Полтавка». Ось уже півтора століття хвилює вона серця мільйонів людей на просторах нашої Батьківщини і за рубежем. Секрет її успіху у тих високих ідеях, якими вона пройнята, в її великій художній досконалості. Тут і щира любов до трудового народу, і непохитна віра в його краще майбутнє, глибокий гуманізм і світлий оптимізм, віра в творчі сили людини і захоплення красою її душі.

І. Карпенко-Карий називав «Наталку Полтавку» «праматір'ю українського народного театру», «зразком народної поезії в драматичній формі» [1]. Сила її, на думку видатного драматурга, полягає в «простоті, в правді і найголовніше – в любові автора до свого народу, в любові, котра із серця Івана Петровича Котляревського перейшла на його увір» [2].

П'єса Котляревського привернула до себе увагу композиторів. Справжнє музичне життя її образам дав великий М. В. Лисенко. Його опера «Наталка Полтавка» (1890 р.) – окраса не лише української класичної музики. Цей твір увійшов до скарбниці світового оперного мистецтва. Опера «Наталка Полтавка» була ґрунтом, на якому зростали яскраві таланти М. Кропивницького, М. Садовського, М. Садовської-Барілотті, С. Крушельницької, М. Заньковецької, І. Паторжинського, М. Литвиненко-Вольгемут, І. Козловського, О. Петрусенко, З. Гайдай, М. Гришка та багатьох інших прославлених співаків. Арії, дуети й хори з опери давно вже стали популярними народними піснями. А це найвища оцінка, якої тільки може заслужити мистецький твір.

Російський глядач познайомився з п'єсою І. П. Котляревського незабаром після її написання. Михайло Щепкін ставив її українською мовою на сцені Малого театру в Москві і сам грав роль виборного Макогоненка [3].

«Наталка Полтавка» міцно увійшла в репертуар великого актора. Він успішно використовував її у боротьбі за реалізм на російській і українській сценах. Під час гастрольних подорожей М. Щепкін ставив п'єсу у Петербурзі, Казані, Києві та інших містах Російської імперії. Про захоплення, з яким сприймали перший твір нової української драматургії у Петербурзі, писав В. Белінський.

Російська громадськість радо зустрічала вистави «Наталки Полтавки» у виконанні корифеїв українського театру, які часто гастролювали по містах Росії.

Захоплено зустріли москвичі безсмертний твір Котляревського і Лисенка під час першої Декади українського мистецтва в 1936 році. У головних ролях виступали тоді І. Паторжинський, М. Литвиненко-Вольгемут, І. Козловський та О. Петрусенко. У міжвоєнні роки «Наталку Полтавку» часто передають по радіо, показують на сцені, в кіно, по телебаченню.

У вересні 1958 року Кіровоградський обласний музично-драматичний театр ім. Кропивницького виступив з оперою перед хліборобами Алтайського краю. Через рік її з захопленням слухали трудящі Ленінграда у виконанні Дніпропетровського музично-драматичного театру ім. Т. Шевченка.

Часто звертаються до п'єси Котляревського самодіяльні колективи Російської Федерації та інших республік. Її ставили вчителі міста Черкеська та аматори театру у Кисловодську на Кавказі, гурток художньої самодіяльності селища Хор на Далекому Сході. «Наталка Полтавка» увійшла в репертуар самодіяльних колективів Кубані, Казахстану, Узбекистану, Білорусі, Молдавії, Литви, Грузії та інших республік.

Ще 1898 року в Катеринодарі (тепер Краснодар) з нагоди 100-річчя нової української літератури відбувся великий концерт, присвячений пам'яті І. П. Котляревського. До програми були включені і сцени з «Наталки Полтавки». Газета «Кубанские областные ведомости», високо оцінивши значення цього «вшанування такої знаменної події в історії рідної літератури», повідомляла, що 20 процентів збору зі спектаклю відіслано до Полтави на спорудження пам'ятника письменникові [4].

Особливо популярною стала «Наталка Полтавка» у Білорусі. Пісні з твору Котляревського проникли в білоруську народну творчість. Це проникнення було таким інтенсивним, що в «Белорусский сборник» Є. Р. Романова, який вийшов 1886 року, включені, звичайно, в народній обробці, як білоруські народні пісні, три пісні з «Наталки Полтавки» («Дуюць ветры, дуюць буйны», «Бацька руды» і «Палюбила б Петруся») [5]. Зустрічаються пісні з «Наталки» і в пізніших збірниках білоруських народних пісень. Широкою популярністю користуються у Білорусії і пісні з п'єси Котляревського, що їх письменник узяв безпосередньо з усної поезії українського народу, як наприклад, «Ой під вишнею, під черешнею» та «Гомін, гомін по діброві».

Усьому цьому сприяли численні постановки «Наталки Полтавки» білоруськими й українськими колективами, що гастролували тут.

Охоче ставлять перлину української драматургії в Молдавії. Одна з перших вистав відбулася 1877 року у м. Бендерах. Здійснив її місцевий драматичний гурток за участю Марії Заньковецької та Миколи Садовського, які виступили в головних ролях [6].

Усім серцем сприйняли «Наталку» трудящі Прибалтики. Відомий литовський письменник Матас Григоніс, згадуючи свої шкільні роки, розповідає, що любов до українського народу запалили в ньому «Тарас Бульба», «Ніч перед різдвом», «Сорочинський ярмарок» та інші твори Гоголя. «Тоді ж, – повідомляє письменник, – я навчився співати кілька українських пісень. Деякі з них я й досі іноді наспівую собі. Згодом я сам став учителем і з радістю відвідував спектаклі українських театрів, що гастролували в Литві. Я бачив «Наталку Полтавку», «Ніч перед різдвом», захоплювався українськими піснями й танцями у спектаклі». Через два роки Григоніс опублікував у Чикаго свій вільний переклад п'єси. Після цього «Наталка Полтавка» не раз з величезним успіхом ішла на самодіяльній сцені і в Литві, і в Сполучених Штатах Америки. Інтерес литовського письменника до перлини української драматургії не послаблювався й пізніше. У 1951 році він переклав «Наталку» вдруге. А незабаром, у 1954 р., у цьому перекладі її успішно поставив районний клуб у місті Ново-Вільнюсі Литовської РСР.

З величезним успіхом пройшли вистави «Наталки Полтавки» І. Котляревського під час гастролей артистів Одеського театру опери та балету і Закарпатського музично-драматичного театру в Естонії й Латвії в 1957 році.

Відомий український артист Іван Дрейсіг ще 1845 року поставив «Наталку Полтавку» в столиці Грузії. Сам він майстерно виконував роль Виборного.

Рідною стала «Наталка Полтавка» і для трудящих сонячного Узбекистану. У 1943 році узбецький поет Миртемір переклав п'єсу І. Котляревського на свою рідну мову. Поставив її в Ташкентському театрі музичної драми та комедії ім. Мукімі народний артист УзРСР Т. Джалімов. У спектаклі були зайняті провідні артисти – І. Джалілова, Н. Гафурджанов, М. Гафуров, С. Ходжаєв та інші. Велику допомогу узбецьким друзям подали артисти Київського театру ім. Івана Франка.

Республіканська газета «Правда Востока» писала про виставу: «Узбецькі глядачі виявляють великий інтерес до цієї вистави, а головне –

гаряче реагують на неї. Треба побувати на спектаклі, щоб відчути, як народний сюжет «Наталки Полтавки» і закладена в ньому ідея торжества добра і справедливості над злом і насильством близькі узбецькій масі. Через цю близькість глядачі з хвилюванням стежать за кульмінаційним моментом п'єси... Зітханням від полегкості й оплесками зустрічають вони появу перед Наталкою її коханого Петра» [7].

Протягом 20 днів опера в Ташкенсткому театрі йшла 9 разів завжди в переповненому залі. Про її успіх свідчить те, що «мелодії «Наталки Полтавки», як писав рецензент «Правди Востока», проникли вглиб узбецької маси, зазвучали і в побуті, і на вулицях». Цілих п'ять років «Наталка Полтавка» не сходила зі сцени театру ім. Мукімі. Успіх її, як відзначала узбецька преса, пояснюється насамперед тим, що вона «до цього часу зберегла свіжість невмираючого творіння, яке однаково хвилює серця всіх людей» [8].

П'єса І. П. Котляревського так полюбилася трудящим Узбекистану, що окремі творчі колективи, зокрема Ферганський обласний драматичний театр поставили її українською мовою (1960 р.). вистави «Наталки Полтавки» в Узбекистані – один з фактів глибокої симпатії узбецького народу до братнього українського, свідчення непорушної дружби двох культур.

Значний інтерес викликала творчість І. Котляревського, зокрема його п'єса «Наталка Полтавка», і на Заході, насамперед у слов'янських країнах.

Видатний чеський поет Ф. Челаковський, задумавши познайомити громадськість Чехії із зразками українського художнього слова, звернувся до творчості Котляревського, підкресливши цим його почесне місце в історії української літератури. У 1833 році він переклав з «Наталки Полтавки» пісню «Ой мати, мати! Серце не вважає». Цей переклад був опублікований у Чехії на 5 років раніше (1833 р.), ніж надруковано «Наталку Полтавку» на Україні.

Багато зробив для популяризації п'єси в Чехії та Словаччини український учений І. Срезневський. Своє видання «Наталки Полтавки» 1838 року він надіслав кільком чеським та словацьким письменникам і вченим. Наступного року в «Журналі чеського музею» з'явилася рецензія, яку написав В. Ганка. «Головна заслуга цієї опери, – підкреслював В. Ганка, – полягає... в прекрасній чистій мові, у характерах головних дійових осіб, особливо «української дівчини», і у милій простоті, якою перейнята усі річ». Далі в рецензії відзначено «невимушену щирість почуттів», які «можуть зворушити кожна хоч трохи чутливе серце» [9].

У 1874 році Франтішек Вимазал у своїй антології слов'янської поезії, крім перекладу Ф. Челаковського, надрукував також пісні «Віють вітри, віють буйні» у власному перекладі та «У сусіда хата біла» в перекладі С. К. Махачка. Цікаво, що одним з перших авторів музики до «Наталки Полтавки» був чеський композитор професор Алоїз Єдлічка (1819—1894). Він багато років жив і працював на Україні, де зібрав і видав кілька збірок українських народних пісень.

У грудні 1948 року празьке радіо вперше передало «Наталку Полтавку» чеською мовою, а пізніше поверталось до неї ще кілька разів. Доктор Мікулас Неврлий в кінці 1960 року видав у Празі працю «Іван Котляревський і його будительська справа». Серед інших творів Котляревського він розглядає і «Наталку Полтавку», якій дає високу оцінку.

Великою популярністю користується п'єса і в Словаччині. Особливо радо звертаються до неї гуртки художньої самодіяльності. Успішно йде вона на сцені українського театру «Сокіл» у м. Пряшеві.

Здавна захоплюються «Наталкою» трудящі Болгарії. Під час гастролей у Софії української трупи Суходольського (січень-лютий 1911 р.) чи не найбільший успіх випав на її долю. Наступного року уривок з неї в перекладі Ст. Дрінова був опублікований в газеті «Мир».

У 1926 році «Наталку Полтавку» поставив у софіївському салоні «Славянська бесіда» український театр, а в 1936 році її захоплено вітали глядачі «Вільного театру». У виставі взяли участь кращі артисти софіївської опери й драми – П. Елмазов, Н. Самєв, С. Челебієва та інші. Після того, як п'єсу було видано в Новій Загорі окремою книжкою (1939 р.) вона йшла в багатьох театрах країни.

Щирий пропагандист української культури в Болгарії Петко Атанасов пише, що «Наталка Полтавка» відбиває у своїх образах «найкращі риси характеру українських селян – їх благородство, духовну силу і мужність». Вистави п'єси І. Котляревського та інших творів української драматургії в Болгарії, на думку Атанасова, «мали великий вплив на розвиток нашого (болгарського – Б. Х.) національного театру і літератури по шляху реалізму, вони зробили чималий внесок у справу поширення культурних зв'язків між Болгарією і Україною» [10].

Образи невмирущої української п'єси живуть і в серці польського народу. Її ставлять численні гуртки художньої самодіяльності польських міст і сіл. 1958 року в дні Декади української культури в народній Польщі тут звучали і мелодії вічно живої «Наталки Полтавки». Учасник декади заслужений артист УРСР Сергій Козак на сторінках «Літературної газети» розповів про те, з якою сердечністю вітали українсь-

ких артистів у братній країні, зокрема трудящі міста Перемишля. «Після другого концерту, – згадує С. Козак, – нас запросили до «домівки», де ми зустрілися з місцевими українцями. Разом з нами були й польські друзі. Співали українських і польських пісень, пили за дружбу польського народу і українців, що живуть на польській землі, і закінчили піснею «Де згода в сімействі» [11]. Так хор з безсмертного твору Котляревського і Лисенка прозвучав у наш час як пісня дружби й братерства двох великих народів.

1958 року «Наталка Полтавка» успішно йшла на самодіяльній сцені в Люблінському та інших воєводствах. У квітні 1961 року газета «Наше слово» (орган Головного правління українського суспільно-культурного товариства) надрукувати текст і ноти пісні Петра «Сонце низенько».

У грудні 1893 – січні 1894 рр. відбулися гастролі української трупи Георгія Деркача (1846-1900) в Парижі. Французьким глядачам були показані «Наталка Полтавка» і «Назар Стодоля». Вистави пройшли з великим успіхом, про що повідомлялося у паризькій пресі, а також у рецензіях паризького кореспондента газети «Новое время» (6 грудня 1893) [12].

Значний інтерес до «Наталки Полтавки» спостерігається також в Угорщині, Італії, Румунії, США, Канаді. Знайомство з нею угорської громадськості має давні традиції. Ще в 40-х роках XIX ст. під час виступів у містах України піснями з твору Котляревського захопився Ференц Ліст. За мотивами пісні «Віють вітри, віють буйні» великий угорський композитор створив одну зі своїх чудових фортепіанних «Думок» [13]. До речі, тематичним матеріалом для другої «Думки» Ф. Ліста послужила українська народна пісня «Ой не ходи, Грицю, та й на вечорниці».

Високу оцінку «Наталці Полтавці» дав відомий італійський учений-славист Анджело де Губернатіс (1840-1913) у першому томі своєї фундаментальної праці «Історія всесвітньої літератури», яка почала виходити 1882 року (вийшло 23 томи); він присвятив окремий розділ українському театрові. На думку італійського вченого, п'єси І. Котляревського «Наталка полтавка» і «Москаль-чарівник» становлять «найкращу оздобу української сцени». Порівнявши «Наталку Полтавку» з однією з п'єс Мікеланджело Буонаротті молодшого (на користь першої), вчений робить висновок: «У простоті й природності діалога, в правдивості характерів полягає причина тієї великої любові, з якою приймають цю п'єсу на Україні» [14].

У Сполучених Штатах Америки і Канаді «Наталка Полтавка» успішно йде на самодіяльній сцені. Так, у 1959 році її, а також «Сватання на Гончарівці» Г. Квітки-Основ'яненка поставили аматори міста Едмонтона. Коли після війни Канаду відвідав великий український співак І. С. Паторжинський, представники прогресивної канадської громадськості зустріли гостя піснею «Ой під вишнею, під черешнею». Це прозвучало дуже зворушливо.

У 1936 році на екрани світу вийшов фільм «Наталка Полтавка» (виробництва Київської кіностудії). Кінотеатри Сполучених Штатів, у яких демонструвався цей фільм, багато днів підряд були переповнені. Щоб задовольнити інтерес громадськості до українського фільму, довелося продовжити його демонстрування. Такого успіху американське кіномистецтво не знало, про що з подивом писали газети США.

Популярність української народної опери серед народів колишнього СРСР і зарубіжних країн сповнює серця трудящих України гордістю за свою вітчизняну культуру. Виховувати ж це благородне почуття у наших дітей – обов'язок учителів літератури.

Література

1. Карпенко-Карий І. К. (І. К. Тобілевич). Твори в трьох томах. – Т.3. – К., 1981. – С.179.
2. Там само.
3. Див: Дурьлін С. М. С. Щепкин и И. П. Котляревский // Русско-украинские литературные связи. – С. 79-107.
4. Газ. «Кубанские областные ведомости». – 1898. – 20 серпня.
5. Охріменко П. П. Фольклорна-літературні зв'язи українського і беларуського народоў. – Мінськ, 1968. – С. 88-89.
6. Дурилін С. Марія Заньковецька. Життя і творчість. – К., 1955. – С. 95-100.
7. Газ. «Правда Востока». – 1943. – 15 грудня.
8. Вольський Д. «Наталка Полтавка» на узбекском языке // Правда Востока. – 1943. – 4 грудня.
9. Цит за статтею М. Мольнара «Твори Івана Котляревського в чеських і словацьких перекладах» // «Літературна газета». – 1955. – 15 вересня.
10. Атанасов П. Українська драма і музика в Болгарії // «Літературна газета». – 1958. – 9 вересня.
11. Козак С. Братня приязнь // «Літературна газета». – 1958. – 14 лютого.
12. Газ. Новое время. – 1893. – 6 декабрю.
13. Маринович Я. Великий угорський рапсод // Мистецтво. – 1961. – № 5. – С. 38.
14. Базилівський М. Італійська україніка // «Літературна Україна». – 1964. – 12 травня.

1966 р.

«ЗАПОВІТ» МОВАМИ НАРОДІВ ІНДІЇ*

Індійсько-українські літературні зв'язки своїм корінням сягають у глибину віків. Наші співвітчизники, як слушно зауважив академік Олександр Білецький, «з давніх-давен плекали у своїх мріях образ далекої, неодосяжної Індії».

Дедалі зростаючу роль у розвитку літературно-мистецьких взаємин із дружньою країною зарубіжного Сходу відіграє творчість Т. Г. Шевченка. Знайомство багатонаціональної індійської громадськості з великим сином нашого народу почалося зовсім недавно – з 1964 року, коли прогресивне людство відзначало 150-річчя від дня народження поета.

Нині в Індії про Т. Г. Шевченка існує значна література: монографії, десятки есе і статей, образ Кобзаря змальовано в художніх творах, здійснено чимало перекладів його поетичних і прозових творів. Характерно, що найчастіше індійські літератори звертаються до «Заповіту». З перекладів ідейно-естетичного маніфесту великого поета-революціонера й починається, як правило, Шевченкіана кожною з п'ятнадцяти основних мов Індії.

Рідко хто з індійських письменників минає нагоду, щоб не сказати слово щирого захоплення славетною перлиною української літератури. «Заповіт», – пише видатний поет із Південної Індії К. Рамасубраманіан, – справив на мене, поета, незабутнє враження, розбудив нові думки й переживання. Яка могутня сила закладена в цьому невеликому творі. Ця сила захищає пролетарські маси від пригнічення».

Перекладання «Заповіту» – цікава і поки що мало відома читачам сторінка індійської Шевченкіани. Програмний твір Т. Г. Шевченка звучить в Індії вже в 17 перекладах десятима мовами: бенгальською, гуджараті, гінді, каннада, маратхі, малаялам, панджабі, телугу, тамільською, урду. На черзі переклади ассамською, кашмірі, орія, санскритом та сіндхі. Бенгальською і гінді існує по два варіанти, а тамільською – аж цілих сім!

Перший переклад «Заповіту» в Індії здійснив гінді поет і критик Рамвілас Шарма, опублікувавши його в лютневому номері журналу «Amity» («Дружба») за 1964 рік у блок-добірці, присвяченій 150-річчю від дня народження Кобзаря. Цей журнал видає Товариство індійсько-

* Співавтор Віталій Фурніка

радянської дружби англійською мовою. Але в тому, лютовому, номері редакція визнала за доцільне умістити поряд із англійським перекладом «Заповіту» Етель-Ліліан Войнич – текст вірша на гінді. Він і став першим в Індії твором Шевченка національною мовою. У редакційній замітці читаємо: «Одним з найбільш відомих творів Шевченка є його «Заповіт»... На жаль, досі не було жодного його перекладу мовами Індії. Наші українські друзі попросили перекласти на гінді».

Яким же виявився «Заповіт» цією мовою?

Заголовок твору Шарма передає як «Самадхі ленх» («Напис на мовзолі», «Надгробне слово»). 24 рядки шевченківського шедевра він увібрав у 12 рядків, а тому в тексті є не виправдані пропуски і скорочення, переосмислення окремих місць і образів. Цьому посприяв, на наш погляд, далеко не бездоганний англійський переклад «Заповіту», що його виконала Е.-Л. Войнич і яким, очевидно, скористався гінді поет.

Друга й більш успішна спроба перекласти «Заповіт» мовою гінді належить поетові Мандалалу Мадху. Свій переклад він зробив 1985 року спеціально для нового, доповненого видання збірки «Тарас Шевченко. «Заповіт» мовами народів світу», яке готує у Києві «Наукова думка». Мадху користувався українським і російським текстами і майже адекватно передав зміст і форму оригіналу. Щоправда, у його перекладі виявилось 25 рядків – на рядок більше, ніж у Шевченка.

1972 року «Заповіт» уперше зазвучав бенгальською мовою у штаті Західна Бенгалія. Здійснив переклад поет із Калькутти Голам Куддус і під назвою «Передсмертна воля» включив до збірки своїх перекладів «Тарас Шевченко. Комедія «Сон». Вірші», поставивши його в кінці – на завершення книжки. Куддус зберіг кількість рядків українського оригіналу, але найважливіше те, що домігся великої точності у відтворенні усіх його компонентів. Вдумливий підхід перекладача до своєї праці виявився, зокрема, в тому, що він цілком зберіг найважливіші кульмінаційні рядки Шевченківського гімну (подаємо у зворотному перекладі з бенгальської):

*Поховайте мене й піднімайтесь,
Ланцюги розірвіть,
І кров'ю гнобителів обмочіть
Здобуту волю.*

Повністю передав бенгальський поет і вельми важливий образ «сім'ї вольної, нової», як символ нового, заснованого на засадах волі, братерства і соціальної справедливості суспільства. І хоч Куддус мав перед очима англійський текст «Заповіту» (переклад Джона Віра), він

запропонував своїм співвітчизникам вдалий і з формальної точки зору переклад Шевченкового твору. Звучить він пісенно, в дусі національної класичної поезії бенгальців.

Таким же близьким до оригіналу виявився і бенгальський переклад «Заповіту», що його виконав 1985 року відомий поет Арун Сом. У процесі роботи він користувався російським текстом (А. Сом чудово володіє російською мовою, ґрунтовно знає літературу нашої країни), зв'язуючи свою трансформацію з українським першотвором. Це дало позитивні наслідки.

Того ж 1985 року «Заповіт» Т. Г. Шевченка став надбанням панджабського народу (на півночі Індії). Переклав його поет і літературознавець Каранджит Сінгх, один із активних пропагандистів літератур народів СРСР. Лексична будова і синтаксис мови панджабі дозволили К. Сінгху в основному адекватно передати ідейний зміст твору, а водночас домогтися відповідності художній формі оригіналу, не збільшуючи кількості рядків. Переклад має три строфи, по вісім рядків у кожній.

Найбільший інтерес програмний твір Т. Г. Шевченка викликав у тамільських поетів (штат Тамілнад). Незалежно один від одного «Заповіт» переклали К. Ганеш, Д. Джеякантан, К. Рамасубраманіан, М. Шеріф та Перунькавікко. Може здатися дивним, що перший тамільський переклад «Заповіту» потрапив до Індії в рукопису зі Шрі Ланки, батьківщини поета К. Ганеша: там живе значна частина тамільського народу. Текст свого перекладу він надіслав до Мадраса, де його й опубліковано у прогресивному літературному щомісячнику «Тамарей» («Лотос») у січні 1974 року під назвою «Моє останнє прохання». У вересні того ж 1974 року «Тамарей» повторно надрукував цей текст «Заповіту» у дещо поліпшеній редакції. Тут же наведено короткі відомості про українського поета.

Трансформація Ганеша доволі близька до оригіналу, хоча прискіпливий читач і знайде в ній окремі текстуальні розходження з оригіналом, пропуски й розмитості. Особливо відчутно це в останніх рядках, котрі у зворотному перекладі з тамільської мають такий вигляд: «Знайдіть волю, самі станете громадянами Священної землі; одного дня зберіться й мене згадайте тихим голосом». Та все ж Ганешеві пощастило передати пафос Шевченкового вірша, його ідейний зміст.

Чи не найкращим із-поміж тамільських інтерпретацій «Заповіту» є переклад Дандапані Джеякантана, зроблений 1984 року для нового видання книжки «Заповіт». Мовами народів світу». Тут вдало поєдналися традиційна дравідійська метрика і ясне розуміння деталей оригіналу.

Ця єдність і забезпечила творчий успіх перекладача, дала змогу донести до читачів Тамілнаду красу й велич шевченківських ідей та образів.

Четвертий варіант «Заповіту» тамільською мовою запропонував поет К. Рамасубраманіан. На відміну од попередніх авторів він скористався інструментарієм «пуддія кавідей», тобто білого, вільного вірша без обов'язкової рими. Це дозволило поетові по-своєму віддати чимало відтінків словесно-образної тканини і ритмомелодики «Заповіту». Але текст його розрісся аж до 84 рядків! Цікаво, що свій переклад Рамасубраманіан, за порадою літоб'єднання, до якого належить, надрукував у вигляді листівки, яка швидко розійшлася серед читачів Південної Індії.

Високої оцінки заслуговує і переклад Мухаммаду Шеріфа. Автор точно передає зміст «Заповіту». Що ж до поезики, то вона, на жаль, виявилася не вельми багатого на яскраві знахідки. Свій переклад «Заповіту» М. Шеріф опублікував в одній книжці із «Журналом» («Щоденником») Т. Г. Шевченка, вперше виданим в Індії на початку 1986 року (переклад того ж М. Шаріфа).

Шоста трансформація «Заповіту» в Тамілнаді належить відомому поетові Перунькавікко. Опубліковано її в спеціальному випуску журналу «Таміл Пані» («Справа тамілів») у березні 1986 року.

Журнал виходить у м. Мадрасі й поширюється головним чином серед тамілів, які живуть у Малайзії. Його березневий номер за 1986 рік був цілком присвячений Т. Г. Шевченкові. Добірку з десяти творів українського поета завершує «Заповіт». Переклад Перунькавікко виконаний на професійному рівні, текст його мелодійний, легко читається і запам'ятовується. Та головна заслуга перекладача, очевидно, в іншому: завдяки його праці десять поезій Т. Г. Шевченка, в тому числі й «Заповіт», стали доступними громадськості ще однієї країни Південно-Східної Азії – Малайської Федерації.

Порівняно недавно з'явилися переклади «Заповіту» й іншими південноіндійськими мовами – каннада, малайлам і телугу.

1979 року відомий поет і перекладач, фахівець із літератур народів СРСР доктор БУдданна Хінгаміре видав мовою каннада у власному перекладі у м. Дхарваді (штат Карнатак) збірку «Тарас Шевченко. Вибрані поезії», до якої ввійшли одинадцять творів Кобзаря. Відкривається книжка «Заповітом» (Б. Хінгаміре дав іншу назву – «Остання воля»). Індійський поет, очевидно, користувався уже згадуваним англійським перекладом Дж. Віра. Йому вдалося зберегти ту ж кількість рядків, що і в оригіналі. Переклад вийшов точний, ідеї великого співця

ЗМІСТ

Михайло Стрельбицький. <i>Культурництво як світогляд і спосіб буття</i>	3
Глашатай гуманізму	7
«Наталка Полтавка» Івана Котляревського на світових обширах ...	10
«Заповіт» мовами народів Індії	17
«Журнал» («Щоденник») Т. Г. Шевченка тамільською мовою	22
У серці нескореної Чечні	26
Перший дослідник індійської і ланкійської шевченкіани	34
Син кочівлі	41
Зоря, що зійшла на Поділлі	44
літературно-естетичні погляди Марка Вовчка	50
Марко Вовчок і дитяча література	60
Світлий таланти	74
Автор першого соціального роману в українській літературі	79
Слідами безсмертної пісні	85
Незгасний світоч	86
Іван Франко в Шрі Ланці	97
Образне слово в оповіданні «Дорогою ціною» Михайла Коцюбинського	102
Михайло Коцюбинський в країні Олонхо	113
Душа моя – пісня	119
Вірний компас у мандрівці життя	123
Книжка, яка духовно збагатить читача	133
Євген Гуцало	137
Андрій Гудима	140
Труди і дні критичного розуму і чесного серця	142
Педагог, учений, порадник учителів	148
Іван Куратов і Україна	150
«Бараксан» – поезія Таймиру	164
Слово збирача народних пісень	166
Спогади про шукача народного щастя	168
Щасливий час пошуку своєї стежки в літературі	171
У пошуках дружного слова	173

Зустріч з талановитою поезією.....	176
Розповідає онук.....	179
Висока мета життя.....	182
Розмова на трамвайній зупинці.....	185
Жива нитка зв'язку з народом.....	189
Дивосвіт рідної мови.....	192
Петро ПЕРЕБИЙНІС. <i>Перейшов у світ слова</i>.....	198

Наукове видання

Хоменко Борис Васильович

ПАМ'ЯТАЙМО ТУЮ СЛАВУ!..

Статті, рецензії, есе.

Редактор Анатолій Подолинний

Підписано до друку 20.04.2012 р.
Формат 29,7×42¼. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Друк різнографічний. Ум. др. арк. 12,34.
Наклад 100 прим. Зам № 2012-059

Вінницький національний технічний університет,
КІВЦ ВНТУ,
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-85-32.
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.

Віддруковано у Вінницькому національному технічному університеті,
в комп'ютерному інформаційно-видавничому центрі,
21021, м. Вінниця, Хмельницьке шосе, 95,
ВНТУ, ГНК, к. 114.
Тел. (0432) 59-81-59
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
серія ДК № 3516 від 01.07.2009 р.